

АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ ТРАВЛЄЄВ

(до 75-річчя від дня народження)

11 вересня 2004 року виповнилося 75 років від дня народження видатного ґрунтознавця, еколога й геоботаніка, талановитого організатора наукових досліджень, блискучого викладача, член-кореспондента НАН України, доктора біологічних наук, професора Дніпропетровського Національного університету, заслуженого діяча науки і техніки України Анатолія Павловича Травлєєва.

А.П. Травлєєв народився 11 вересня 1929 р. в с. Ворошиловка (нині Комишувате) Мангушського р-ну Донецької обл. у високоосвіченій родині вчителів. Батько Павло Костянтинович, за освітою біолог-географ, працював директором середньої школи, мати Віра Іванівна, відмінник народної освіти — вчителем української та російської мови й літератури.

На самому початку Великої Вітчизняної війни родина була евакуйована в тил країни, але, не встигнувши дістатися до Ростова, потрапила в оточення німецько-фашистських загарбників і вимушена була повернутися спочатку в м. Маріуполь, а потім, після скрутних безпритульних і голодних поневірянь в пошуках їжі та житла, — в рідне село. Тут чекала нова біда. Старшу сестру, Наталію Павлівну (нині лікар-терапевт вищої категорії), якій виповнилося на той час лише 13 років, німці вивезли на каторгу до фашистської Німеччини на завод Круппа; молодший брат Леонід Павлович (нині еколог-гідролог, кандидат біологічних наук, академік УЕАН) у 9-річному віці у важку годину окупації зумів зберегти 5 піонерських шкільних прапорів з повною атрибутикою і символами, за що

після звільнення території від німецьких загарбників був удостоєний високої честі стати делегатом юнацьких зборів героїв боротьби з окупантами, зустрічей з легендарними полководцями — М.С. Ковпаком та іншими і цікавими поїздками в міста-герої Київ, Москву, Мінськ.

У 1943 р. загинув смертю хоробрих у битві за Дніпро батько. Його ім'я увічнено поряд із загиблими земляками на меморіальному кладовищі в рідному селі, де він працював директором школи у 1925—1941 рр.

Залишаючи окуповану територію, німецько-фашистські загарбники спалили школу і дім Анатолія Павловича. Довелось далі жити в підвалі.

Мати, Віра Іванівна, дуже чуйна і турботлива жінка та висококваліфікований фахівець, була призначена директором школи, яку відбудували сили односельчан та малолітніх учнів.

Після закінчення семи класів Анатолій Павлович продовжив навчання в Донецькому, а пізніше — Чистяківському гірничому технікумі. Проте, оцінюючи свої здібності й бажання та будучи глибоко відданим спеціальності своїх батьків, яких він дуже любив і завжди обожнював, переходить на навчання в Маріупольський педагогічний технікум, стає студентом-заочником і отримує право викладати у молодших класах рідної середньої школи. Так розпочалася викладацька діяльність Анатолія Павловича, яка успішно продовжується до тепер.

Закінчивши екстерном технікум (за два роки замість чотирьох) Анатолій Павлович вступає на природно-географічний факультет Бердянського вчительського інституту, де в повоєнний час були зосереджені кращі вузівські сили викладачів, що повернулися з евакуації і з різних причин оселилися в Бердянську — маленькому містечку на березі Азовського моря. Йдучи по стопах свого батька, Анатолій Павлович закінчує інститут з відзнакою і без іспитів вступає на третій курс біологічного факультету Дніпропетровського державного університету. Але коли він прийшов з рекомендаційним листом від свого першого вчителя, відомого вченого, випускника ДДУ проф. В.Ф. Портянка, до Олександра Люціановича Бельгарда — корифея науки в галузі лісознавства, завідуючого кафедрою геоботаніки та систематики вищих рослин, той, як згадає Анатолій Павлович, після тривалої змістовної бесіди сказав йому: «Я раджу Вам йти не на третій, а на перший курс. У вільний від навчання час будете займатися науковими дослідженнями. Розпочинайте все з початку. Я бачу по Ваших очах, що Ви будете хорошим і надійним моїм учнем». Анатолій Павлович погодився і потім ніколи не шкодував.

Навчання в університеті і спілкування з обдарованою студентською молоддю, душею і лідером якої він швидко став, та широко відомими науковцями-викладачами, ранне — вже з другого курсу — залучення до науково-дослідної роботи розвинули в Анатолія Павловича потяг до пізнання природних явищ, навчили мислити аналітико-узагальнюючими науковими категоріями і заклали надійний фундамент теоретичних знань з геоботаніки, флористики, географії рослин і ґрунтів, екології. Вже в ці роки чітко визна-

чився головний напрям його наукових інтересів, пов'язаний із всебічним вивченням структури і функціональної ролі біогенно найактивнішого горизонту лісових едафотопів степу — лісової підстилки як окремого структурного компонента, що займає проміжне положення між фітоценозом і ґрунтом та є дивовижним явищем природи, яке в значній мірі визначає гідротермічний, біологічний, поживний режим, фізико-хімічні властивості та генезис ґрунтів одного з найголовніших і контролюючих компонентів лісових біогеоценозів. У подальшому цей напрям пошуків переріс у велику проблему фундаментального вивчення впливу лісів на ґрунти у степовій зоні, що стало основним змістом всієї його творчої діяльності.

У результаті тривалих фундаментальних досліджень Анатолієм Павловичем переконливо доведено, — і це визнають усі ґрунтознавці-екологи колишнього СРСР і за кордоном — що ліс у степу не призводить до деградації ґрунтів, він не тільки не погіршує, а, навпаки, значно поліпшує їх.

На підставі всебічного вивчення процесів сільватизації степових ґрунтів під різними типами лісової рослинності ним вперше відкрито новий підтип чорноземів — «лісові чорноземи», які за своїми фізико-хімічними, екобіологічними, мінералогічними, генетичними характеристиками набувають в зазначеній зоні найвищого можливого позитивного рівня розвитку чорноземного ґрунтоутворення. Цим було доведено повну неспроможність концепції про незворотню деградацію чорноземних ґрунтів під лісами в степу в зв'язку з нібито неминучими за типом еволюції ґрунтів у лісовій зоні підзолютворювальними процесами і остаточно покладено їй край. Ця концепція була висунута ще на початку минулого століття С.І. Коржинським і потім набула значного розповсюдження в літературі. Одночасно це відкривало широкі можливості для впевненого використання лісової меліорації з метою підвищення родючості ґрунтів у степу та оптимізації степових ландшафтів на базі широкого здійснення програм лісовпорядкувальних робіт.

А.П. Травлевєв виявив себе талановитим науковим керівником і організатором наукових досліджень. На очолюваній ним кафедрі, при активній участі його учнів він створив добре укомплектовані сучасним обладнанням лабораторії: хімії ґрунтів (кандидати біол. наук Дубина А.О., Тупика Н.П.), фізики ґрунтів (доктори біол. наук Цветкова Н.М., Олег І.Є.), мікрморфології ґрунтів (доктори біол. наук Белова Н.А., Яковенко В.М.), біології ґрунтів (Кулик А.Ф.), рекультивациі порушених земель (д-р біол. наук Зверковський В.М.), радіоекології ґрунтів, пертинентної біогеоценології (д-р біол. наук Грицан Ю.І.), ґрунтової гідрології (канд. біол. наук Травлевєв Л.П., мол. наук співр. Котович О.В.), які працюють під безпосереднім керівництвом А.П. Травлевєва. Створення названих лабораторій і школи висококваліфікованих наукових кадрів дозволило А.П. Травлевєву та його учням з широким охопленням у географічному та екологічному плані досліджуваних об'єктів отримати унікальні експериментальні дані про життя лісових біогеоценозів, глибоко розшифрувати структуру і матеріально-енергетичну взаємодію між

живими, косними та біокосними компонентами лісів і спряжених з ними інших типів рослинності в степовій зоні, істотно поглибити уявлення про функціонування екосистем та збагатити теоретичні здобутки екології. А.П. Травлеєв та його учні приділяли багато уваги дослідженням з рекультивації порушених земель та розробки системи їх відновлення у Західному Донбасі, Львівсько-Волинському басейні, Александрійському буровугільному басейні, в Кривбасі.

У кінці 1980-х рр. А.П. Травлеєв на очолюванні ним кафедрі згідно з міжнародними стандартами здійснив переобладнання новими ємкостями гербарій рослин півдня України, який налічує 100 тис. зразків і становить надзвичайно велику наукову цінність. Зараз куратором гербарію є учень В.М. Голубева та А.П. Травлеєва д-р біол. наук, проф. Леонід Павлович Мищик, нині — завідувач кафедри геоботаніки, ґрунтознавства та екології. Під безпосереднім керівництвом А.П. Травлеєва при допомозі проректора Г.А. Гриневського і підтримці акад. М.С. Гілярова побудовано Присамарський біосферний моніторинговий стаціонар ім. О.Л. Бельгарда — екологічний центр півдня України, який включено до складу стаціонарів НАНУ та ЮНЕСКО (ЮНЕП).

А.П. Травлеєвим розроблені та його учнями розвинуті ряд нових наукових напрямів з екології, геоботаніки, ґрунтознавства: техногенна біогеоценологія, конструктивне ґрунтознавство, інженерна геоботаніка, екологічна мікроморфологія ґрунтів, пертинентна біогеоценологія. Водночас він плідно веде педагогічну роботу та впроваджує наукові досягнення у педагогічний процес та лісогосподарську практику, викладає університетські курси «Ґрунтознавство», «Екологія», «Геоботаніка», «Ґрунти України», «Ґрунти світу», «Проблеми генезису ґрунтів» та інші.

А.П. Травлеєв є організатором і науковим керівником 25-ти наукових конференцій, 5-ти Українських з'їздів. Його наукові досягнення і концепції узагальнені в 8 монографіях, 210 наукових статтях, 17 учбово-методичних посібниках. Ним підготовлено 27 кандидатів і 9 докторів наук.

За наукові досягнення та успішну науково-педагогічну діяльність Анатолій Павлович нагороджений знаком «Відмінник народної освіти», золотими медалями ВДНГ, почесними грамотами, ювілейною медаллю ім. В.В. Докучаєва, йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», «Заслужений професор ДНУ», «Президентський стипендіат».

А.П. Травлеєв виконує значну науково-громадську роботу. Протягом 27 років він очолює Спецраду ВАК по захисту докторських і кандидатських дисертацій з екології при Дніпропетровському національному університеті, був членом Спецради по захисту докторських дисертацій з проблем ботаніки і мікології при Інституті ботаніки НАН України, зараз є членом Спецради по захисту докторських дисертацій із спеціальності «ґрунтознавство» при Національному науковому центрі «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.М. Соколовського УААН», членом секції Державного комітету з призначення державних премій в галузі науки і техніки України, науковим ре-

дактором журналів «Екологія та ноосферологія» та «Ґрунтознавство», членом редколегії журналів «Лесоведение» РАН, «Українського ботанічного журналу» НАНУ, «Асканія-Нова», головним редактором наукового збірника ДНУ «Питання степового лісознавства та рекультивації земель», науковим керівником Дніпропетровського природного державного заповідника, лабораторії наземної екології, біогеоценології та рекультивації порушених земель НДІ біології ДНУ, кафедри геоботаніки, ґрунтознавства і екології, науковим керівником і начальником Комплексної експедиції ДНУ з дослідження лісів степової зони, директором Присамарського біосферного стаціонара ДНУ, керівником Дніпропетровського відділення Українського ботанічного товариства й товариства ґрунтознавців України, заступником генерального секретаря Товариства ґрунтознавців України, головою Наукової ради з проблем ґрунтознавства НАН України, членом Президії Української екологічної академії наук (УЕАН), головою відділення фундаментальної екології Дніпропетровського регіонального відділення УЕАН, протягом 20 років — автором і ведучим програми обласного телебачення «Людина і природа».

А.П. Травлеєв — чуйна і контактна людина, щедра на доброту, завжди готова допомогти іншим порадою та безпосереднім втручанням, безмежно віддана улюбленій справі, якою для нього на все життя стала наука. У нього дивовижно поєдналися прагнення до наукового пошуку нових рішень і самоудосконалення, жагуче бажання й уміння поєднувати глибокі теоретичні узагальнення з конкретними прикладними рішеннями проблеми. В роботі з учнями і помічниками — постійне бажання передати найпотаємніші секрети наукових пошуків, оригінальних методологічних підходів, методів сучасного аналізу і узагальнення отриманих результатів досліджень, сміливості й незалежності в науковому пошуку та мисленні, бажання навчити завжди бути корисним.

Автори цієї статті є давніми друзями і соратниками Анатолія Травлеєва. Один з нас (К. Ситник) вже три десятки років щоденно відчуває серце і руку друга, його глибоку увагу і повагу до наших спільних колег, які працюють в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного. Наші постійні і нерідкі зустрічі допомагають жити змістовніше, продуктивніше і приємніше. Ще довше (більше 50 років) поєднує двох Анатоліїв (Боговіна і Травлеєва) міцна і непорушна дружба, спільні наукові інтереси та спогади про довгу дорогу життя, — від студентського до поважного академічного, — добрі й дуже теплі відносини між двома родинами.

А.П. Травлеєв сьогодні у розквіті фізичних і духовних сил. Бажаємо йому разом з дружиною д-ром біол. наук, професором Наталією Анатоліївною Біловою — відданим другом, колегою по творчій роботі і відомим вченим-ґрунтознавцем — великого родинного щастя і благополуччя, міцного здоров'я, нових творчих успіхів на благо подальшого розвитку біологічної науки, успішного здійснення всіх задумів.

А.В. БОГОВІН, К.М. СИТНИК